

تنظیم:
ذات‌الله نیک‌زاد
فرهاد نظری

مقدمه

بیش از هشتاد سال از نخستین اقدامات ثبت می‌گذرد؛ در این مدت ۳۱۲۱۵ اثر در فهرست آثار ملی قرار گرفته‌اند. ثبت نخستین گام برای محافظت از اثر تاریخی است و همچنین نخستین گام تحقیق و پژوهش و نخستین گام برای معرفی اثر به جامعه نیز تلقی می‌شود. میزان توجه به آثار ثبتی در دوره‌های مختلف، متفاوت بوده است. بسیاری از آثار به طرز شایسته‌ای مورد توجه قرار گرفته‌اند که عمدتاً آثار شاخص در شهرها یا روستاها هستند. اما هستند آثاری که تنها اقدام علمی و فنی درباره آنها، همان پرونده‌ای است که برای ثبت تدارک دیده شده است. در واقع میزان توجه به این سیاهه به یک اندازه نبوده و لزوماً متناسب با نیاز آثار به محافظت و پژوهش نیست؛ به‌ویژه در خصوص آثار گمنام یا کمتر شناخته‌شده. در حالی که می‌دانیم سایه آسیب‌های طبیعی و انسانی بر سر ساخته‌های بشر سنگینی می‌کند. بر این اساس فهرست آثار ثبت شده در واقع سیاهه مسئولیت دولت در قبال آثار تاریخی و فرهنگی است. سیاهه‌ای که هر سال بالابندتر و پربارتر می‌شود و باید در برنامه‌ریزی اجرایی بدان توجه داشت. بدیهی است این مسئولیت لزوماً متوجه سازمان میراث فرهنگی نیست. انتشارات فهرست آثار ملی به طور منظم به حساسیت جامعه تخصصی و فرهنگ عمومی نسبت به حفظ آثار خواهد افزود.

در شماره حاضر مجله/اثر گزارش ثبت ۳۷ اثر تاریخی - فرهنگی به اطلاع خوانندگان گرامی می‌رسد. این آثار در زمستان ۱۳۹۳ به فهرست آثار ملی افزوده شده‌اند. فهرست این آثار به تفکیک استان‌ها مدون شده و چند اثر نیز همراه اسناد و مدارکشان به اختصار معرفی شده‌اند. آثار ثبت شده در استان‌های اردبیل، اصفهان، آذربایجان غربی، آذربایجان شرقی، چهارمحال و بختیاری، کرمان، کرمانشاه، لرستان و مازندران قرار گرفته‌اند. در اینجا از همه دست‌اندرکاران ثبت آثار در دفتر ثبت آثار و حفظ و احیای میراث معنوی و طبیعی، همکاران فعال در استان‌ها و اعضای محترم کمیته ثبت و حریم آثار ملی غیر منقول که این مهم را پیش می‌برند، قدردانی می‌شود.^۱

تصویر ۲. بخش‌های باقیمانده خطوط میخی کتیبهٔ عین‌الروم (مأخذ: ادارهٔ کل ثبت آثار تاریخی).

نام اثر: چشمهٔ عین‌الروم اشنویه، آذربایجان غربی

شماره و تاریخ ثبت: ۳۱۱۷۵ مورخ ۱۳۹۳/۱۰/۲۴

توصیف اثر: چشمهٔ عین‌الروم در یک کیلومتری جنوب روستایی به همین نام در بخش مرکزی شهرستان اشنویه قرار دارد. در بالای این چشمه طاقچه‌ای کنده شده است که ۲/۶ متر ارتفاع و ۱/۵ متر پهنا دارد و عمق آن از ۲۰ تا ۸۰ سانتی‌متر متغیر است. طاقچه دارای طاق قوس‌داری است و کتیبه‌ای از دوران اورارتو بر آن کنده شده است (تصویر ۱). نوشته‌ها به خط میخی است و در چهار نقطهٔ مجزا از یکدیگر قرار دارد (تصویر ۲) به این ترتیب: هفت سطر در بالاترین نقطهٔ طاقچه بلافاصله زیر قوس طاق، چهار سطر در نزدیکی کف، هفت سطر در دیواره سمت راست، و هفت سطر در دیوارهٔ سمت چپ طاقچه. محتوای هر چهار بخش کاملاً مشابه است و موضوعشان احداث چشمهٔ آب توسط شاه مقتدر اورارتو «منوا» است. متن کتیبه چنین است:

«با قدرت گرفتن از خدای خالدی، من منوا هستم، پسر ایشوینی، شاه بزرگ، شاه قدرتمند، شاه کشور بیائینیلی، سرور شهر توشپا، منوا این چشمه را ساخته است» (خطیب شهیدی، ۱۳۷۸: ۱۰۳). (تصویر ۱ و ۲)

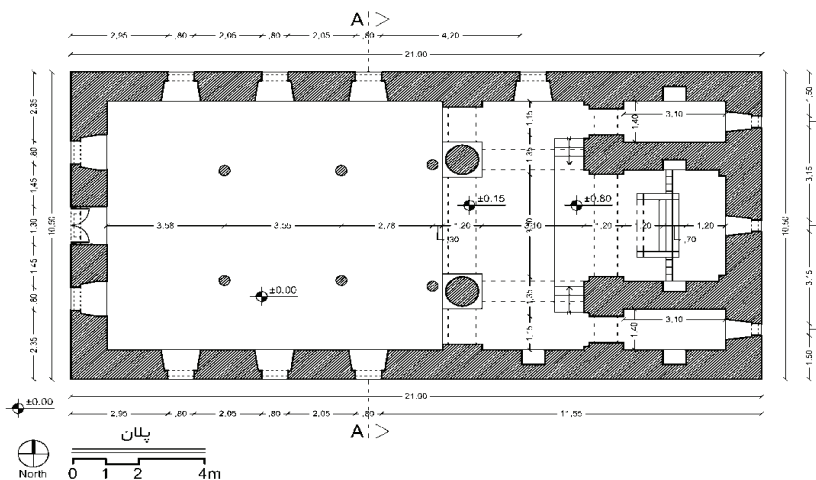
نام اثر: کلیسای ریحان‌آباد ارومیه

شماره و تاریخ ثبت: ۳۱۱۶۹ مورخ ۱۳۹۳/۱۰/۲۴

توصیف اثر: این کلیسای آرامنه در روستای ریحان‌آباد ارومیه قرار دارد و بنا بر کتیبهٔ سردر در سال ۱۸۹۲م تعمیر و بازسازی شده است، اما اصل بنا از قرن ۱۷م به جا مانده است. بنا تهرانگ چهارضلعی کشیده به ابعاد ۱۰/۵۰ × ۲۱ متر دارد و پلان آن متقارن است (نقشه ۱ و ۲). ورودی کلیسا در ضلع غربی قرار دارد (تصویر ۵). فضاها شامل: شبستان نیایش با شش ستون گرد چوبی در میان و دو ستون گرد آجری در انتهاست که فضای محراب در آن بخش واقع شده است (تصویر ۳) و دو اتاق برای نگهداری نذورات که در دو جانب محراب قرار دارد. سقف شبستان تخت است و محراب با گنبد آجری برپا شده است. پنجره‌هایی در چهار طرف، روشنایی کلیسا را تأمین می‌کنند (تصویر ۳ و ۴). بنا در داخل و بیرون بدون آرایه است. در این کلیسا آیین مذهبی برگزار می‌شود.

تصویر ۱. طاقچه‌ای که کتیبهٔ میخی عین‌الروم در آن قرار دارد (مأخذ: ادارهٔ کل ثبت آثار تاریخی).

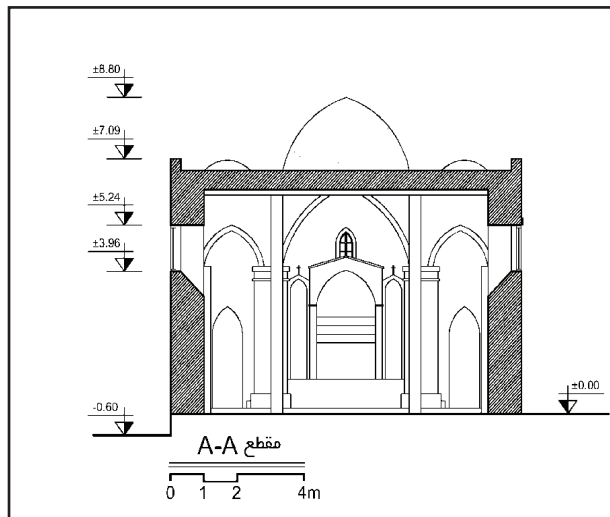

نقشهٔ ۱. نقشهٔ پلان کلیسای ریحان‌آباد (مأخذ: ادارهٔ کل ثبت آثار تاریخی).

نام اثر: عمارت تومانیانس وینق، آذربایجان شرقی

شماره و تاریخ ثبت: ۳۱۱۸۳ مورخ ۱۳۹۳/۱۱/۱۸

توصیف اثر: این عمارت بر بالای تپه‌ای به بلندای پنجاه متر مشرف بر غرب روستای وینق از توابع شهرستان خداآفرین، واقع شده است (تصویر ۵) و بر اساس سنگ‌نوشته نصب‌شده بر بنا، کار ساختمان از ۱۹۰۳م آغاز شده و در ۱۹۰۷م به اتمام رسیده است. سرکیس تومانیانس که ارباب منطقه بوده، این عمارت را به سان قلعه‌ای بنا کرده است. عمارت از سنگ‌های تراشیده‌ی آهکی روشن (تصویر ۶) در دو طبقه ساخته شده و از یک بخش مرکزی با حیاط و چهار برج متصل بدان تشکیل شده و چند فضا و دیواری قطور دور تا دور آن را محصور کرده است. بر این دیوار نیز دو برج تکیه دارد. دروازه ورودی در ضلع جنوبی است (نقشه ۳ و ۴). آب را از طریق لوله‌های سفالین از پایین دست به بالای تپه و داخل ساختمان استوار و پابرجاست. عمارت اکنون پاسگاه منطقه حفاظت‌شده محیطزیست وینق است.

نقشه ۲. نقشه برش کلیسای ریحان‌آباد (مأخذ: اداره کل ثبت آثار تاریخی).

تصویر ۵. منظر عمارت تومانیانس بر روی تپه مشرف بر روستای وینق (مأخذ: اداره کل ثبت آثار تاریخی).

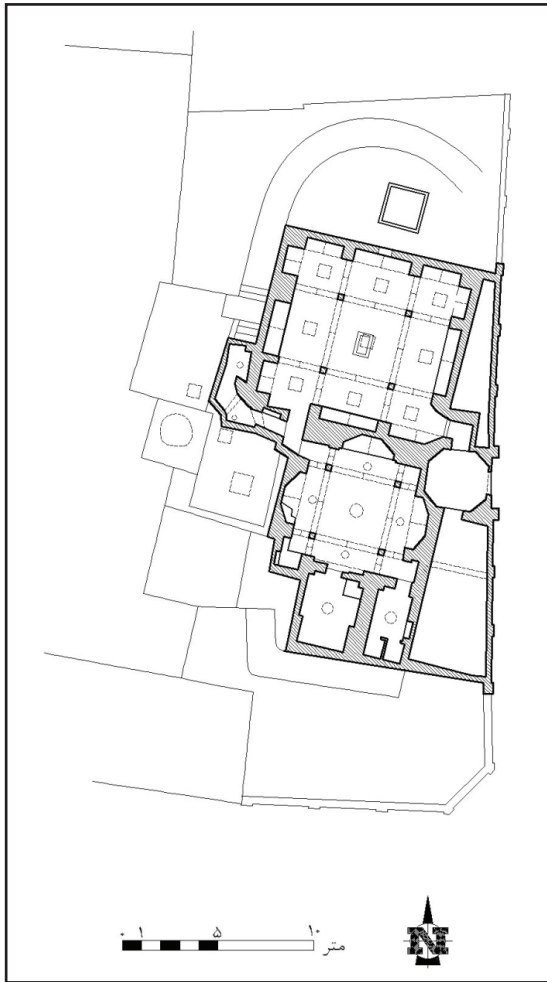
تصویر ۳. فضای داخل کلیسای ریحان‌آباد (مأخذ: اداره کل ثبت آثار تاریخی).

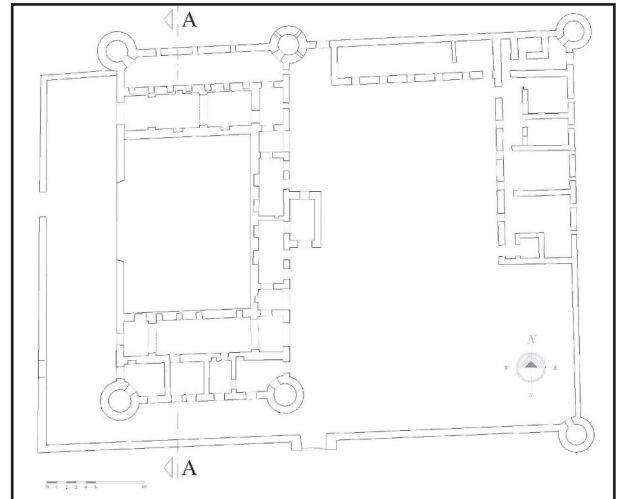
تصویر ۶. نمای داخل عمارت تومانیانس (مأخذ: اداره کل ثبت آثار تاریخی).

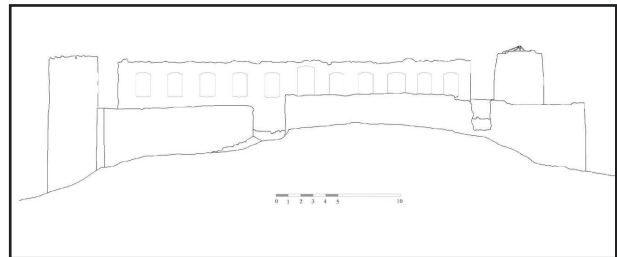
تصویر ۴. بیرون کلیسای ریحان‌آباد (مأخذ: اداره کل ثبت آثار تاریخی).

نقشه ۵. نقشه پلان حمام پنجشنبه دین (مأخذ: اداره کل ثبت آثار تاریخی).

نقشه ۳. نقشه پلان عمارت تومانیانس (مأخذ: اداره کل ثبت آثار تاریخی).

نقشه ۴. نقشه نمای غربی عمارت تومانیانس (مأخذ: اداره کل ثبت آثار تاریخی).

نام اثر: حمام پنجشنبه دین اصفهان

شماره و تاریخ ثبت: ۳۱۱۹۷ مورخ ۱۳۹۳/۱۰/۲۴

توصیف اثر: این حمام که از آثار دوره قاجار و مربوط به کلیمیان اصفهان است، در محله جوباره، کوچه بازار غار قرار دارد. پنجشنبه دین یعنی روز پنجشنبه مخصوص مردان و باقی روزهای هفته زنانه بوده است. حمام مساحتی بالغ بر ۲۶۰ متر مربع دارد و شامل: سربینه، میاندر، گرمخانه، خزینه، و فضاهای بهداشتی است (تصویر ۷). ورودی در ضلع شرقی است و بلافاصله آن هشتی مستقر شده است. پوشش گنبدی سربینه و گرمخانه بر چهار ستون سنگی استوار شده و سرستون را پلکانی ساخته اند (نقشه ۵).

تصویر ۷. سربینه حمام پنجشنبه دین (مأخذ: اداره کل ثبت آثار تاریخی).

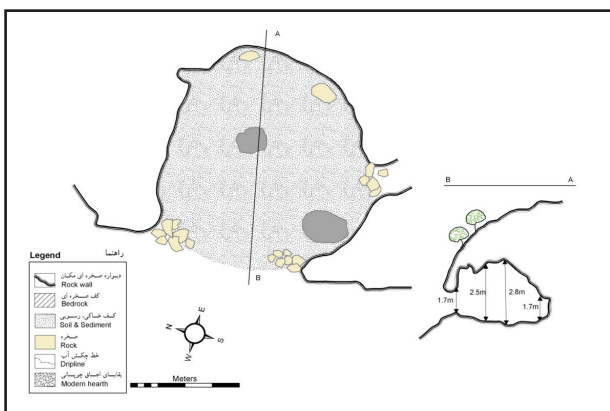
نام اثر: اشکفت چنگر، کرمانشاه

شماره و تاریخ ثبت: ۳۱۱۸ مورخ ۱۳۹۳/۱۱/۱۸

توصیف اثر: این غار که به مثابه پناهگاه طبیعی مورد استفاده قرار میگرفته، در زیر صخره‌های آهکی اطراف روستای چنگر از توابع اسلام‌آباد قرار دارد (تصویر ۸). عمق این غار ۷/۵ متر، عرض دهانه آن ۳ متر، ارتفاع دهانه آن در فراخ‌ترین بخش ۲/۸ متر است (نقشه ۶). درون غار رسوب فراوانی ندارد اما دامنه محوطه دارای رسوب بسیار و مواد باستان‌شناسی فراوان است. از این مکان ۳۵ قطعه شیء به دست آمد که هم بر روی چرت جگری و هم چرت خاکستری محلی ساخته شده اند. بیشترین تعداد اشیای مکشوفه (۱۹ قطعه) ابزارها هستند که عبارت اند از: سرپیکان با روتوش دورویه، خراشنده انتهایی بر روی تیغه و تراشه، تراشه روتوشدار، تیغه روتوشدار، خراشنده و قطعه تیغه روتوش‌دار (تصویر ۹). با توجه به وجود سرپیکان دورویه و تیغه‌ها و ریزتیغه، احتمالاً این مکان در دوره‌های پس از پارینه‌سنگی مورد استفاده بوده است. از دیگر داده‌های باستانی به‌دست‌آمده می‌توان به قطعات سفال اشاره کرد که چرخساز هستند و احتمالاً مربوط به دوره‌های تاریخی هستند.^۲

تصویر ۹. ابزارهای سنگی به‌دست‌آمده در اشکفت چنگر.

نقشه ۶. نقشه پلان و برش اشکفت چنگر (مأخذ: اداره کل ثبت آثار تاریخی).

نام اثر: خانه حاجی علی ارباب درزی آمل

شماره و تاریخ ثبت: ۳۱۲۱۰ مورخ ۱۳۹۳/۱۱/۱۸

توصیف اثر: این خانه در نیای محله قرار دارد و از بناهای دوره قاجار شهر آمل است (تصویر ۱۰). زیربنای خانه بیش از ۳۲۰ متر مربع است. خانه سه طبقه (زیرزمین، همکف، و اول) است و دو ورودی در جانب شمال و جنوب دارد. جلوی در جنوبی پل آجری کوچکی است که بر جوی آب بسته شده است. بنا دارای الگوی خطی است و تمامی اتاق‌ها در یک ردیف کنار هم قرار گرفته اند. خانه رو به مشرق بنا شده و کشیدگی شمالی جنوبی دارد (نقشه ۷ و ۸). حیاط آجر فرش و سنگ فرش است و در جلوی خانه حوض و باغچه‌هایی قرار دارد. فضای زیرزمین سرداب و انبار است. هر طبقه شامل شش اتاق و چهار راهرو است و اتاق میانی شاه‌نشین است (تصویر ۱۱). گچبری‌های رنگین و نقوش گچبری بر روی نمای آجری، آرایه‌های معماری این خانه است. درهای بزرگ آرسی با شیشه‌های رنگی و پنجره‌های گره‌چینی شده چوبی در این خانه شاخص است.

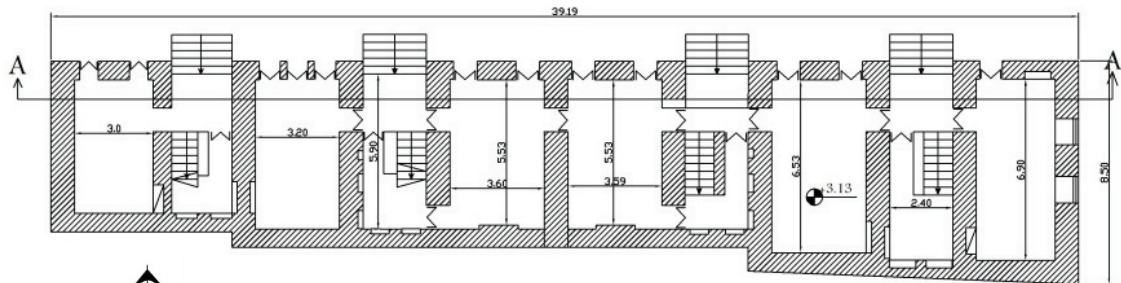
تصویر ۸. چشم‌انداز اشکفت چنگر (مأخذ: اداره کل ثبت آثار تاریخی).

تصویر ۱۱. نمای داخل حیاط خانه ارباب درزی (مأخذ: اداره کل ثبت آثار تاریخی).

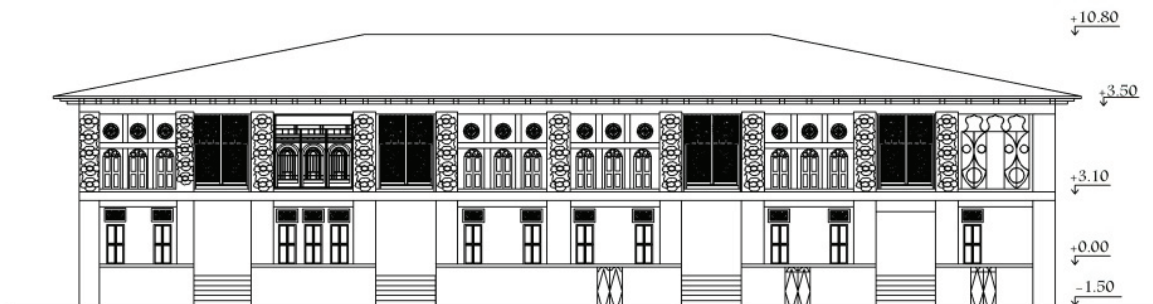

تصویر ۱۰. نمای بیرونی خانه ارباب درزی (مأخذ: اداره کل ثبت آثار تاریخی).

سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان مازندران	
شماره نقشه: پیش از مطالعه	شماره طرح: خانه حاج طبر ارباب درزی
موسسه: آستان قدس	پروژه: بازسازی - حفاظتی
مقیاس: ۱:۱۰۰	نوع نقشه: معماری
تاریخ: ۱۳۹۷	

نقشه ۷. نقشه پلان خانه ارباب درزی (مأخذ: اداره کل ثبت آثار تاریخی).

سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان مازندران	
شماره نقشه: اصلی	شماره طرح: خانه حاج طبر ارباب درزی
موسسه: آستان قدس	پروژه: بازسازی - حفاظتی
مقیاس: ۱:۱۰۰	نوع نقشه: معماری
تاریخ: ۱۳۹۷	

نقشه ۸. نمای اصلی داخل حیاط خانه ارباب درزی (مأخذ: اداره کل ثبت آثار تاریخی).

نام اثر: خانه رحیمی، خرم‌آباد

شماره و تاریخ ثبت: ۳۱۶۴ مورخ ۱۳۹۳/۱۲/۲۴

توصیف اثر: خانه رحیمی در محله درب باباطاهر خرم‌آباد، در چشم‌انداز قلعه فلک‌الافلاک قرار دارد. این بنا که در دوره قاجار بنا شده، در ابتدا مسکونی بوده و در ۱۳۰۲ش به مدرسه تغییر کاربری پیدا کرد و پس از چندی به کاربری پیشین بازگشت. خانه با وسعت ۵۵۰ متر مربع از خشت و آجر بنا شده و از نوع سه طرف ساخت است. حیاط در میان قرار دارد و با حوض و باغچه آراسته شده است. عمارت اصلی در سمت شمال غرب در دو طبقه بنا شده و شامل راهرو و پله در میان و سه‌دری در دو طرف و دو اتاق در کنج است. ضلع شمال شرقی در دو طبقه با نماسازی متفاوت سه اتاق بزرگ دارد و با توجه به تفاوت طراحی و اختلاف تراز در طبقات و رخ بام توسعه دوره دوم عمارت محسوب می‌شود. دو طرف دیگر عمدتاً حاصل دخل و تصرفات جدید است (تصویر ۱۲ و نقشه ۹).

تصویر ۱۲. خانه رحیمی خرم‌آباد (مأخذ: اداره کل ثبت آثار تاریخی).

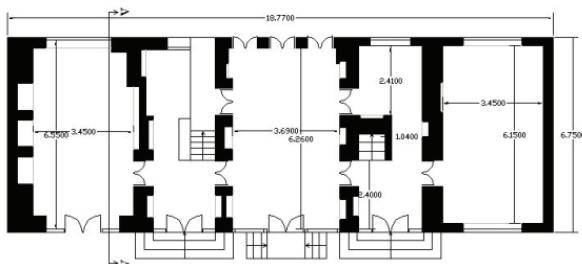
نام اثر: خانه شیخ‌السلام حاج صفرعلی ساری

شماره و تاریخ ثبت: ۳۱۲۰۹ مورخ ۱۳۹۳/۱۱/۱۸

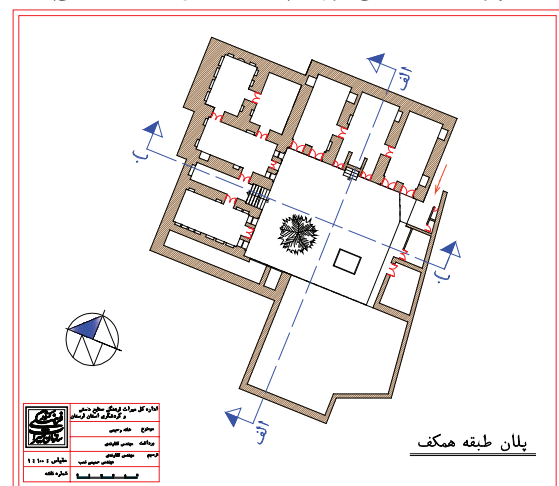
توصیف اثر: این خانه که در دوره قاجار بنا شده، در محله آب‌انبار نو ساری در مقابل آب‌انبار نو قرار دارد و اکنون جزء املاک وقفی است. طرح خانه مستطیل کشیده‌ای به ابعاد ۶/۱۸×۷۵/۸۸ متر است و بلندای آن در دو طبقه به کمتر از ۸ متر می‌رسد. عمارت اصلی خانه در مقابل حیاطی وسیع که دارای درختانی است قرار دارد. سردر ورودی، هشتی و راهرو به حیاط راه دارد و در ضلع دیگر حیاط اتاق سرایداری را افزوده‌اند. عمارت اصلی رو به شرق در دو طبقه بنا شده و هر طبقه آن شامل پنج اتاق کشیده است. اتاق میانی شاه‌نشین است و دسترسی به آن با پله‌هایی در دو جانب ممکن می‌شود. فضای داخل طبقه همکف با آرایه‌های گچ‌بری پرکار بر دیوارها و آینه‌کاری و گچ‌بری بر سقف آرایش یافته است. در طبقه دوم وضع گونه دیگری است. ازاره اتاق‌ها نقاشی شده و اُرسی‌های ظریف با شیشه‌های رنگین به آراستگی فضاها افزوده است (تصویر ۱۳ و نقشه ۱۰).

تصویر ۱۳. عمارت اصلی خانه شیخ‌السلام حاج صفرعلی (مأخذ: اداره کل ثبت آثار تاریخی).

نقشه ۱۰. نقشه همکف خانه شیخ‌السلام حاج صفرعلی (مأخذ: اداره کل ثبت آثار تاریخی).

نقشه ۹. نقشه همکف خانه رحیمی خرم‌آباد (مأخذ: اداره کل ثبت آثار تاریخی).

جدول ۱. آثار غیر منقول ثبت شده در فهرست آثار ملی در پاییز ۱۳۹۳ (مأخذ: دفتر ثبت آثار و حفظ و احیای میراث معنوی و طبیعی).

آثار ثبت شده		نام استان
تاریخ ثبت	نام اثر	
۱۳۹۳/۱۱/۱۸	۳۱۱۸۴	آذربایجان شرقی
۱۳۹۳/۱۱/۱۸	۳۱۱۸۳	
۱۳۹۳/۱۱/۱۸	۳۱۱۸۲	
۱۳۹۳/۱۲/۲۵	۳۱۱۹۶	آذربایجان غربی
۱۳۹۳/۱۲/۲۵	۳۱۱۹۵	
۱۳۹۳/۱۲/۱۹	۳۱۱۸۶	
۱۳۹۳/۱۰/۲۴	۳۱۱۷۵	
۱۳۹۳/۱۰/۲۴	۳۱۱۷۴	
۱۳۹۳/۱۰/۲۴	۳۱۱۷۳	
۱۳۹۳/۱۰/۲۴	۳۱۱۷۱	
۱۳۹۳/۱۰/۲۴	۳۱۱۷۰	
۱۳۹۳/۱۰/۲۴	۳۱۱۶۹	اردبیل
۱۳۹۳/۱۱/۱۸	۳۱۱۸۱	
۱۳۹۳/۱۱/۱۸	۳۱۱۸۰	اصفهان
۱۳۹۳/۱۰/۲۴	۳۱۲۱۳	
۱۳۹۳/۱۰/۲۴	۳۱۲۰۱	
۱۳۹۳/۱۰/۲۴	۳۱۲۰۰	
۱۳۹۳/۱۰/۲۴	۳۱۱۹۹	
۱۳۹۳/۱۰/۲۴	۳۱۱۹۸	
۱۳۹۳/۱۰/۲۴	۳۱۱۹۷	
۱۳۹۳/۱۱/۱۸	۳۱۱۷۷	

۱۳۹۳/۱۱/۱۸	۳۱۱۹۰	غار چرمی سوار	کرمانشاه
۱۳۹۳/۱۱/۱۸	۳۱۱۸۹	غار چم امام حسن	
۱۳۹۳/۱۱/۱۸	۳۱۱۸۸	اشکفت چنگر	
۱۳۹۳/۱۱/۱۸	۳۱۱۷۹	غار دیره	
۱۳۹۳/۱۱/۱۸	۳۱۱۷۸	مجموعه غارهای چلمرد	
۱۳۹۳/۱۰/۱۰	۳۱۱۷۲	حمام چرمه علیا	
۱۳۹۳/۱۲/۲۴	۳۱۱۹۴	تپه روستای سراب حمام	لرستان
۱۳۹۳/۱۲/۲۴	۳۱۱۶۵	خانه بهرامی	
۱۳۹۳/۱۲/۲۴	۳۱۱۶۴	مدرسه سپه (خانه رحیمی)	
۱۳۹۳/۱۱/۱۸	۳۱۲۱۲	مجموعه خانه‌های سازمانی کارخانه گونی‌بافی	مازندران
۱۳۹۳/۱۱/۱۸	۳۱۲۱۱	خانه محمدحسن شیخ کبیر	
۱۳۹۳/۱۱/۱۸	۳۱۲۱۰	خانه حاج علی ارباب درزی	
۱۳۹۳/۱۱/۱۸	۳۱۲۰۹	خانه شیخ الاسلام حاج صفرعلی ناظری	
۱۳۹۳/۱۱/۱۸	۳۱۲۰۸	تکیه آهنگر کلاهی بزرگ	
۱۳۹۳/۱۱/۱۸	۳۱۲۰۷	حمام کروکلا	
۱۳۹۳/۱۱/۱۸	۳۱۲۰۶	خانه حاج شیخ نصرالله تقوایی	

پی‌نوشت‌ها

۱. در اینجا لازم است از سرکار خانم طاهره متقی که زحمت جمع‌آوری پرونده‌ها را در دفتر ثبت بر عهده دارند و در این حوزه با مجله اثر همکاری می‌کنند، سپاسگزاری کنیم.

۲. خطیب شهیدی، حمید. (۱۳۸۳). *تملن اورارتو*. انتشارات پژوهشکده باستان‌شناسی سازمان میراث فرهنگی کشور.

۳. بررسی و شناسایی این اثر را الهام قصیدیان و سامان حیدری انجام داده‌اند.